

Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları

Gülhan Atnur*

Özet: Tıp ve eczacılığın kökenini oluşturan halk hekimliği, dine, sihre, akla ve tecrübeye dayalı uygulamalardan oluşmaktadır. Ona ait unsurlara Türk destanlarında rastlamak mümkündür.

Bu makalede ilk olarak halk hekimliğindeki ölüm, hastalık ve tedavi kavramları hakkında bilgi verilmiş ve Türk destanlarındaki örneklerine değinilmiştir. Daha sonra Sibirya'da yaşayan ve ortak destancılık geleneğine sahip olan Altay Türklerinden 23, Hakaslardan 8, Şorlardan 15 ve Tuvalardan ise 16 destanda halk hekimliğiyle ilgili motifler tespit edilmiş ve bunların Türk kültürüyle ilişkileri gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk hekimliği, destan, Sibirya Türkleri, şaman, büyü, tedavi.

Giriş

İnsan hayatı toplumlar için her zaman önemli olmuştur. Onlar mitolojik dönemlerden bu zamana ruhsal veya bedensel hastalıklardan sıkıntı çekmişler; avlanma, düşmanlarla mücadele, ekonomiye katkı, soyun devamı vb. gerekçelerle sağlıklı fertlere ihtiyaç duymuşlardır. Bu sebepler, bazen ölümsüzlüğe bazen de sağlıklı ve uzun bir ömre kavuşabilmek için halk hekimliği adı altında bir dalın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Mitolojik dönemden günümüze sağlıksız beslenme, mikroorganizma, virüs, savaş, kişisel çatışmalar, büyücü, alkanısı, cadı, kötü ruhlar vs. hastalıkların sebepleri olarak kabul edilebilir (Norbeck 1961: 213-214). Tedavi ise, hastalığın şekli ve özellikleri dikkate alınarak, dinî-sihri veya tıp ve eczacılığın gelişmesine katkıda bulunan yöntemlerle (ilaç, ameliyat vb.) gerçekleştirilir (Leach 1950: 700, Acıpayamlı 1969: 1).

Şüphesiz tedavi kadar, bunu uygulayanlar da önemlidir. İnsanoğlunun ruh ve beden sağlığı, en eski dönemlerde rahip, şaman, modern çağda ise bunların yanı sıra doktor ve eczacılarla korunmaya çalışılır. Fakat hangi isimle bilinirlerse bilinsinler sağaltım gücüne sahip olanlar her zaman kutsal kabul edilmişlerdir.

* Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ERZURUM
gulhanatnur@yahoo.com

Diğer toplumlarda olduğu gibi eski Türkler de tanrının emirlerine karşı gelinmese, yasaklar çiğnenmese, ruhlara kötü davranılmasa, büyücülerin eylemleri olmasa insanoğlunun ölmeyeceğini düşünürlerdi (Roux 1998: 203, Eliade 1999: 247, Seyidoğlu 2002: 18). Hastalığın “canın (ruhun) kaçırılması” sebebiyle gerçekleştiğini düşünen Türkler, tedavinin “zararlı nesnenin çıkarılması” ve “kötü ruhların kovulması” ile gerçekleşeceğine inanırlardı (Roux 1998: 65, Eliade 1999: 247-248). Bunu da ancak kendisi de bir hastalık neticesinde mistik sırta eren şaman yapabiliyordu (Eliade 1999: 247-248).

Eski Türklerde de hastalıklar kişisel, çevresel ve doğaüstü sebeplere dayanmaktadır. Bu problemler, kam ve baksıların afsunlama, göçürme, alazlama gibi dinî-sihri tedavileri, otacı, emci, atasagun vb.lerinin ilaç ve ameliyatları ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Atlı-göçebe yaşam tarzları nedeniyle tabiat şartlarına dirençli fertlere ihtiyaç duyan eski Türklerde halk hekimliği uygulamaları çok zengindir. Bu, onların hastalıklar, sağlatma yöntemleri ve bunları uygulayanlar için kullandıkları kelimelerde de açıkça görülmektedir.¹

Halk hekimliği uygulamalarına halk biliminin hemen hemen her alanında rastlamak mümkündür. Halk edebiyatı da bunlardan biridir. Bu alanın önemli türlerinden bir olan destanlar, halk hekimliği uygulamaları açısından dikkat çekici ve zengin örnekler barındırmaktadırlar.

Bu makalede ilk olarak kısaca Türk destanlarındaki halk hekimliği uygulamalarına değinilecektir. Daha sonra aynı bölgede yaşayan ve destan gelenekleri birbirine çok benzeyen Altay Türklerinden 23, Hakaslardan 8, Şorlardan 15 ve Tuvalardan da 16 destanda, ölme-hastalanma ve bunlara bağlı olarak gerçekleştirilen tedavilerle ilgili motifler tespit edilecek ve motiflerin Türk kültüründeki izleri gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Türk Destanlarında Halk Hekimliği

Çeşitli hastalıkları tedavi edebilmek veya kâinattaki gizli sırlara ulaşarak ölümden kurtulmak için aranan ab-ı hayat, yaşam ve gençlik iksirleri vb. motif ve konular sadece halk hekimliği alanında değil halk edebiyatında da büyük bir yer tutar. Bu edebiyatın önemli bir kolunu oluşturan destanlar da halk hekimliği unsurlarının bulunduğu türlerden biridir.

Türklerin ölüm ve hastalık konusundaki kabulleri, kültürlerinin mühim bir parçasını oluşturan destanlarına da yansımıştır. Konusunu toplumun başından geçen hadiselerden alan, bireysel mücadele yerine toplumun ve vatanın kurtuluşunu gaye edinen kahramanlar etrafında anlatılan destanlar, halk hekimliği ve buna bağlı uygulamaların yoğun olduğu sözlü edebiyat örneklerindedir. Elbette bu metinlerde doğrudan doğruya hastalıklar veya bunların tedavilerinden bahsedilmez. Fakat millet adına mücadele veren destan kah-

ramanların dostları olduğu kadar düşmanları da vardır. Bunlar, kahraman ve çevresindekileri öldürme, yaralama veya hastalıklar bulaştırmanın yollarını ararlar. Toplum menfaatini gözeten bu kişilerin kaybı, üzüntü ve sıkıntı sebebi olduğundan onların ölümsüzlük kazanması, diriltilmesi veya iyileştirilmesi gerekir. Bu amaçla müracaat edilen sihir, ilaç, ameliyat vb. yöntemler halk hekimliği uygulamalarından meydana gelmektedir.

Her dönemde toplumların zihnini meşgul eden ölüme çare arama, halk hekimliğinin en önemli konularından biridir. Gılgamış'ın ulaşmak için uğraştığı fakat elde edemediği ölümsüzlük, Başkurt Türklerine ait Ural Batır Destanında da aranmaktadır. Destanda ölümün nasıl bir varlık olduğunu sorgulayan Ural ile ağabeyi Şülgen'in insan ve hayvanlara ölümsüzlük kazandırmak üzere 'yenişme'yi (hayat pınarı) aramaya çıkmaları ve bu sürede yaşadıkları maceralar anlatılır (Atnur 1996: 91-243).

Türk destanlarında dinî-sihri yöntem ile ilaç tedavisinin bir arada uygulandığı eserlerden biri Dede Korkut Kitabıdır. Babası tarafından öldürülmek istenen Boğaç Han'ın yarasının Hızır tarafından sığanması, annesinin sütü ve dağ çiçeği ile tedavi edildikten sonra hekimlere ismarlanması; Deli Karçar'ın öldürmek için hamle yaptığı sırada Korkut Ata'nın duasıyla elinin asılı kalması ve "elümi sağaldı gör" şeklinde yalvarmasından sonra iyileşmesi eserdeki önemli örneklerdir (Ergin 1997: 88).

Köroğlu Destanının Türkmen varyantında ise erenlerin Köroğlu ve atına "yıldız görünce iyileşme" özelliği vermeleri (Göroğlu 1990: 41) de kökeni çok eski dönemlere götürülebilecek bir başka dinî-sihri uygulamadır. Çeşitli tedavi şekillerinin bulunduğu bir diğer destan da Manas'tır. Destanda, Manas'ın diriltilmesinde dua, bazı yaralanmalarda ise ilaçların kullanıldığı anlaşılmaktadır (Yıldız 1995: 669-670, 605, 636).

2. Sibirya'daki Altay, Tuva, Hakas ve Şor Türklerinin Destanlarında Halk Hekimliği

Yaklaşık son yirmi yılda bireysel çabayla veya "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi" çerçevesinde Türk dünyasından çok sayıda destanın Türkiye Türkçesine aktarıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir grubunu da Sibirya'daki bazı Türk boylarının (Altay, Tuva, Hakas, Şor) destanları oluşturmaktadır. Kögütey Mergen, Kozın Erkeş, Altay Buuçay ... gibi erkek, Altın Arğ, Huban Arğ, Ay Huucın gibi kadın kahramanlar etrafında anlatılan bu destanlar, kendilerine has özellikleri nedeniyle 'arkaik destan' olarak tanımlanmaktadır (Aça 2000: 11-22, Bekki 2009: 17-20).

Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanları konu, şekil ve üslupları itibarıyla benzerlik göstermektedir (Aça 1998: 4-13). Bu destanlardaki kahramanlar, top-

lumlarının huzuru ve refahı için, yeraltında veya yeryüzünde insanlar, kötü ruhlar ve olağanüstü yaratıklara karşı bir mücadele içerisinde. Bu nedenle sadece kendileri değil atları, arkadaşları, akrabaları vs. de sıklıkla öldürülme veya yaralanma riski taşımaktadır.

Destan kahramanları olağanüstü özelliklere sahip olduklarından onları öldürmek, yaralamak kolay değildir. Onların öldürülme veya yaralanması düşmanın hilesiyle, diriltme ve iyileştirilmesi ise sıklıkla yardımcı insan, hayvan veya ruhlar aracılığıyla olur. Sibiry Türklerinin destanlarında kahraman da iyileştirme ve diriltme gücüne sahiptir, o, bu gücü düşmanların saldırısına maruz kalan masum insan veya hayvanlar için kullanır. Destanlarda ancak Erlik ve Erlik'in hâkimiyetindeki kişiler tarafından öldürülen insanlar veya hayvanların diriltilebileceği görülmektedir. Bu da Erlik'in ağgözlülüğü yüzünden ölenlerin diriltilebileceği, Erlik ve Ülgen'in kararıyla meydana gelen ölümlerde bunun yapılamayacağı inanişından kaynaklanır (Anohin 2006: 23).

Ölme, hastalanma ve bunlarla ilgili tedaviler için, Altay Türklerinden 23, Hakaslardan 8, Şorlardan 15 ve Tuvalardan ise 16 destanda tespit edilen motifler aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

1. Ölme ve hastalanma (yaralanma vb.) şekilleri

a. *Kendine ait nesneyle yaralama veya öldürme*

b. *Can'ın nerede olduğunu veya ölümünün hangi şekilde olacağını öğrenme*

2. İyileştirme veya diriltme şekilleri

a. *Dinî-sihri yöntemler*

b. *Hayvan, bitki ve maden kaynaklı ilaçlar*

c. *Belirtilmemiş diriltme ve iyileştirme şekilleri*

2.1. Ölme ve Hastalanma (Yaralanma vb.) Şekilleri

Sibiry bölgesinde ölmesi istenen kişinin veya varlığın canı, Gök Tanrı inanişinde sıkça rastlandığı gibi, bedenin dışında bir yerde yaşar (Roux 1998: 127). Hastalıkların veya ölümlerin en önemli sebeplerinden biri, canın ele geçirilmesidir (Eliade 1999: 247). Öldürülmek istenen varlığın (insan, dev, vs.) canının nerede olduğu da hileyle öğrenilir. Can genellikle balık, maral, samur, kuş gibi varlıkların karınlarındadır ve bu özellikleriyle de Türk kültüründeki örnekleriyle benzerlik gösterir (Bekki 2004: 53-66).

Destan kahramanını öldürme yollarından biri de ona karşı kendi kılıcını kullanmaktır. O, güçlü olduğundan, ancak kendi kılıcıyla ve uyurken öldürülebilir.

Eski Türkler, özellikle Erlik ve ona bağlı ruhlara kurbanlar sunulmazsa, onların insanların başına hastalıklar (salgın hastalıklar-kızamık, tifo vs.) ve felaket-

ler getireceğine inanmış, bu ruhların adını söylemekten bile korkmuşlardır (İnan 1998: 404-405). Sibirya destanlarında da masum insanların öldürülme ve yaralanma sebeplerinin başında kötü güçler veya bunlardan destek alan düşmanlar (Erlık ve onun yardımcıları) gelmektedir. Onlar genellikle müspet tipleri vatan savunmasından uzaklaştırma, masumlara eziyet etme ve onların mallarına göz koyma gayesindedirler. Burada kahramana büyük bir görev düşmektedir. O sadece kendini değil diğerlerini de korumalı ve zararlı güçlerle mücadele etmelidir. Bu sebeple kahraman öyle zorlu bir mücadeleye girer ki esir veya ölü kişileri bulmak ve onları düşmanlardan kurtarmak için sık sık yeraltı dünyasına da (Erlık'ın mekânı) gitmek mecburiyetinde kalır.

Motifler:²

a. Kendine ait nesneyle yaralama veya öldürme

Er Samır destanında Er Samır, yapılan işkencelere rağmen ölmeyen Kara Bökö'yü ona ait bıçakla öldürür. Kara Bökö'nün kuşak yapılmasını istediği bağırsağı ile börk yapmasını istediği karnı ise kütük ve taşı yok edecek güce sahiptir (Dilek 2002: 80-82).

Kozın Erkeş, Kodur Uul'a "Kat kat bronz kaplı ayak tabanının ortasından sarı saplı bıçağını çıkarıp vererek" kendisini öldürmesini ister. Kodur Uul ancak bu yolla Kozın Erkeş'i öldürür (Dilek 2002: 289-290).

Albis, Şulbus (baba-oğul) ancak kendi ediklerindeki sarı bıçaklarla öldürülebilirler. Alday-Buuçu ile oğlu Han-Buuday onları bu şekilde ortadan kaldırdılar (Ergun-Aça 2004: 285).

b. Can'ın nerede olduğunu veya ölümünün hangi şekilde olacağını öğrenme

Altın Arıĝ'ın canı Ak Daĝ'ın zirvesindeki altın kayada iki başlı, altın tüylü, at başı büyüklüğündeki altın guguk kuşundadır. Pora Ninci altın guguk kuşunu yakalayıp öldürünce Altın Arıĝ da ölür (Altın Arıĝ 1997: 247-249, 273-275).

Ak Tayçı'nın ölümü şiddetli soğuktan olacaktır. Fakat o, Ak Börü'nün kendisine öğrettiği sihir yardımıyla parmağından çıkardığı kanı sarı kargısına sürüp kışı getirtir, kendisi ise kara kavağın içine girerek kıştan kurtulur. Uzun süre burada kaldıktan sonra yaktığı ateşte sarı mızrağını ısıtarak yazı getirir (Dilek 2002: 123-127).

Kökin Erkey, Temir Bökö ile Temir Sağış'ın canlarının bulunduğu altı su samurunu öldürerek onlardan kurtulur (Dilek 2002: 192).

Boktu-Kiriş yurdunu ve üç karısını alan Çargıraa-Kara-Maadır'ın canının koltuğunun altındaki ben'de olduğunu öğrenince onu öldürür (Ergun-Aça 2004: 457).

Kaptazın-Kara ile Avaa-Çeçen, Aldın Çaagay'ın canın nerede olduğunu öğrenemeyince onu sarhoş edip bir kuyuya atarlar (Ergun-Aça 2004: 527-531).

Aldın-Kurgulday, yedi başlı Adıgır-Kara Tepegöz'ün canının nerede olduğunu Aksakalday Bakka Çinli'ye sorar (Ergun-Aça 2004: 564).

Han Hülük karısı Say Kuu'dan Demir Möge'nin canının nerede olduğunu öğrenir. Onun canlarından biri Gök oğlu Gök Bora ata, ikincisi yedi ırmağın ve yedi tayganın ötesinde yedi sakarlı küren geyikte, üçüncüsü Sarıg tayganın üstünde alaca akbabada, dördüncüsü eşığının ağzındaki iki demir kavakta, beşincisi obanın önündeki kalpak kara taşta, altıncısı yargınının arasındaki parmak ucu kadar ben'de, yedincisi ediğinin arasında, sekizincisi polat sarı çakısında, dokuzuncusu polat kılıcında, onuncusu ise eşığının altındaki paspastadır³ (Ergun-Aça 2005: 166).

Arzılan Kara, Dag Möge'nin canının parmak başı kadar kara ben'inde olduğunu, oku ona isabet ettirebilirse Dag Möge'yi öldürebileceğini öğrenir (Ergun-Aça 2005: 317).

Kök Nincil altın tüylü ak köpektен Pora Nincil'in canın nerede olduğunu öğrenmesini ister. Altın tüylü ak köpek Pora Nincil'in canının dokuz kara kız tarafından kara denizin dibine götürüldüğünü haber verir; üçgen çıplak oğlan dokuz kara kızın başını kopararak Pora Nincil'in bir daha doğmamak üzere ölmesini sağlar (Huban Arıç 2006: 148, 155-156).

Kögüdey Mergen yedi lamadan, Kara-Kula'nın canının üç maralın karnındaki altın kutu içinde bulunan iki benzer bıldırcında olduğunu öğrenir ve onları yakalayarak Kara-Kula'yı öldürür (Bekki 2007: 470-471, 477, 489-490).

Çocuk (Altın Şuru), Büyük Moñus'un canının kara gölün altındaki birbirine eş iki parıltılı samurdan birinde olduğunu öğrenir ve onu öldürür (Dilek 2007a: 334-339).

Altın-Kıldıga'nın canı Togus Toglok Baş'ın elindedir (Dilek 2007b: 431).

2.2. İyileştirme ve Diriltme Şekilleri⁴

Roux'a göre (1999: 54) Altaylıların (genel olarak Türklerin) ilaçları "sözde bilimsel, deneysel, büyüsel-homeopatik" çeşitliliğe sahiptir. Destanlardaki iyileştirme ve diriltme yolları da bunu gösterir niteliktedir. Zira dinî-sihri yöntemlerle hayvan, bitki ve maden kaynaklı ilaçlar sıklıkla bir arada kullanılır.

Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanlarında dinî-sihri özelliğe sahip olan unsurlardan biri su'dur. O, benği su, altın göl, gümüş göl, ab-ı hayat, ak su, yeraltının kutsal suyu gibi birçok isim almaktadır. *Bereket, saflık, hayat kaynağı* gibi özelliklere sahip olan sularla ilgili bu tür bir benimseme eski Türklerin inanışlarından izler taşır (Roux 1998: 110-111). Metinlerdeki ayran ve ebedi arjan da aynı amaçla kullanılan diğer iki içecektir.

Türklerde ruh-nefes arasında ciddi bir bağlantı vardır ve ruhun bu yolla çıktık-tan sonra ölümün gerçekleşeceği çok yaygın bir inanıştır (Roux 1999: 112-144, Anohin 2006: 23-24). Adı geçen Türk boylarının destanlarında da gücünü kaybeden, ölmek üzere olan kahraman veya at nefes üflenerek tedavi edilmektedir. Efsun ve rüya ise destanlardaki diğer tedavi yollarından bazılarıdır.

Sibiry'a Türklerine ait destanlarda sağaltmalar her zaman hastalıklarla ilgili yapılmaz. Düşmanlarıyla mücadele eden kahramanın güce ve bu mücadele sırasında geçireceği zaman dikkate alınarak gençliğe de ihtiyacı vardır. Mese-la Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Mögö adlı Tuva destanında kişileri gençleş-tirmek için afsun okuma tercih edilir. Eski Türkçede *arvıç* veya *arbag* şekli bulunan afsunların, genellikle akrep, yılan vb. sokmaları için çok kullanılan dinî-sihri yöntemlerden olduğu bilinmektedir (İnan 1986: 145-146). Destan-larda ise onun gençleştirmedeki etkisi vurgulanmıştır.

Destanlarda su, nefes vs.nin dışında gençleştirme ve güçlendirme için kulla-nılan unsurlardan biri de yaratıcı tarafından gönderilen, mitolojide dünyanın, üreme ve bereketin sembolü olan yumurtadır (Leach 1950: 341).

Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanlarında sihrî özelliğe sahip örtü, altın ve gümüş kaval, kopuz, rüzgâr ve şarkıyla da iyileşme veya dirilme söz konusudur. Bu yöntemlere Üç-Kurbustan, Erlik Lovuñ, kam vb. de başvurmaktadır.

Sibiry'a'daki Türk boylarına ait destanlarda öldürülmüş kişilerin diriltilebilme-sindeki en önemli şart onların kemiklerinin bulunmasıdır. Eski Türklerin öldürdükleri hayvanların kemiklerini kırmaktan çekindikleri, insanların ve hayvanların bu kemiklerinden tekrar dirileceklerine dair inanış, Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanlarında diriltmenin en temel özelliklerinden birini oluşturu-r (Roux 2005: 48-50). Kemikler toplandıktan sonra da kişi çoğunlukla büyü, ilaç veya kutsal su vs. ile dirilitilir.

İncelenen destanlarda bitki, hayvan ve maden kaynaklı ilaçların isimleri de zikredilmektedir. Fakat burada halk hekimliğinin yazılı ve sözlü kaynakların-da rastlanıldığı gibi tam ölçülerin (dirhem, adet) kullanılması, pişirme, öğütme gibi unsurlardan bahsedilmesi söz konusu değildir. Ayrıca bu ilaçlar sıklıkla sihrî yöntemlerle birlikte uygulanmıştır.

Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanlarındaki hayvan kaynaklı ilaçlar içinde göğün boşasının boynuzu, ciğeri ve yüreği, balina veya ayı kaburgası, hayvanların, özellikle kahramanın atının sidiği, dışkısı, kanı ve sütü bulunmaktadır. Bu ilaçlarda hayvanın büyüsel gücünden yararlanma ön plandadır ve onlarla ilgili tedavi şekillerine eski Türklerde de rastlanmaktadır. Balina ve ayı Şamanistik düşüncede önemli yere sahiptir. Eski Türklerde balinanın dünyayı sırtında taşıdığı, ayının yenmesinde ise kuvvetinin insana geçeceği düşün-cesi mevcuttur ve Başkurlarda ise ayı cet olarak kabul edilir (Çoruhlu 2000:

140, Atnur 2002: 425). At'a veya başka bir hayvana ait dışkı, sidik, kan veya sütle sağaltılma yoluna gidilmesi de yine eski Türk tıbbının yaygın unsurlarındandır (Roux 2005: 165-166).

Destanlardaki motiflerde Gök Tanrı inanisında yer bulan ardıç ile ak pelin, arça, ısırgan, kazayağı ile şifalı ve diriltlen otlara da rastlanmaktadır. Ağacın defalarca ölüp dirilmesi, onun hem kutsallığını hem de büyüü ve şifalı kabul edildiğini gösterir; ağaç Sibiryada destanlarında da aynı özellikleriyle ortaya çıkmaktadır (Eliade 2003a: 269-270). Destanlardaki ilaçların çoğunlukla adı belirtilen veya belirtilmeyen şifalı otlardan yapılmış olması da dikkat çekicidir. Roux'a göre (2005: 164) Altaylılarda en mükemmel ilaçlar bitki kökenlidir, çünkü bitkilerin gücü büyüü ve kesindir. Onların da tıpkı ağaçlar gibi büyüyüp ölmeleri, ertesi yıl tekrar dirilmeleri ve gökten gelmiş kabul edilmeleri bu kutsiyetin gerekçelerini oluşturmaktadır (Eliade 2003a: 293-296).

Eski Türklerde madenler de bitki ve hayvanlar gibi, gök menşeli oldukları için kutsal kabul edilir (Eliade 2003b: 19). Sibiryada destanlarında da madenlerin (altın, gümüş ve demir) iyileştirme güçleri Gök Tanrı tarafından gönderilmelerine bağlanır. Destan kahramanı dua edince gökten ona altın ve gümüş ilaçların gelmesi de bu görüşü doğrulamaktadır. Ölümsüzlüğün simgesi olan altının ölümsüzlük iksirlerine karıştırılması da yine bu sebeple olmalıdır (Esin 2006: 232). Demirin ve demircinin kutsallığı ise hem Türk hem de dünya mitolojisinde büyüsel-dinsel bir öneme sahiptir (Eliade 2003b: 28-29). Destanlarda bıçak veya diğer madeni eşyalarla tedavi bu kutsiyetin önemini vurgulamaktadır.

Motifler:

a. Dinî-sihri yöntemler

Huu İney, Piçen Arığ ile İcen Arığ'ın öldürdüğü Altın Arığ'ı, Ak Boz atı ve altı yaşındaki oğlanı cebinden çıkardığı sihirli ak sudan sürerek diriltir, suyu da bir gün lazım olur diye Altın Arığ'ın cebine koyar. Bu su ölen insanı diriltir. Huu İney'den sonra da kimse bu suyu bulamayacaktır (Altın Arığ 1997: 93). Altın Arığ daha sonra ölümsüzlük suyunu Alp Han Kız'a verir (Altın Arığ 1997: 179). Alp Han Kız, Taptaan Mergen'in isteği üzerine ülkesine döner, hayat suyuyla ölenleri diriltir (Altın Arığ 1997: 309, 319).

Han Mirgen destanında öleni diriltlen üç köşeli örtü vardır, Han Mirgen bu örtü ile diriltir (Macit 1999: 45-46, 51, 54, 55).

Han kır at, demir dağ, ateş nehri vb. olağanüstü yerleri geçtikten sonra toynakları ve kemiği çürür, ak süt gölüne girerek iyileşir (Macit 1999: 73-74, 83).

Altın Taycı ölünce onu diriltmek için kız şeklindeki kızıl taşın sağ memesinden akan diri su ile sol memesinden akan bengi suya ihtiyaç duyulur. Kız kahra-

man Han Tolay Arıĝ bu suyu ararken atıyla birlikte ölecek hale gelir. Han Tolay Arıĝ ve atı su sayesinde iyileşir, o, Altın Taycı'yı da bununla diriltir (Demir 2001: 89-90, 95-98).

Kökin Erkey'in atı Kök Çookır uzun süre yeraltında kalınca hastalanır, o yeryüzündeki ak ottan yiyerek ve yeraltının kutsal suyundan içerek iyileşir (Dilek 2002: 196-197). Kamçı Ceeren (at), Yer Ana ve kızıl tilkinin yardımıyla dokuz başlı Celbegen'in başlarındaki üç yaşındaki koyun büyüklüğündeki kızıl kahverengi ben'i alarak Altay Buuçay'yı diriltir (Dilek 2002: 209-217). Malçı Mergen kojon söyleyince kurumuş ağaçlar yapraklanır, yaşlı yerlerde çiçekler büyür (Dilek 2002: 233). Kamçı Ceeren'in gökyüzünden getirdiği Temene Koo, Ermekel'i ak ipek şalla diriltir (Dilek 2002: 226).

Bayım Sur yeraltındaki suyla Kozın Erkeş'i iki defa diriltir (Dilek 2002: 283-284; 291-295). Fakat Bayım Sur son diriltmede başarılı olamayınca Kozın Erkeş'in ölmesine neden olan bıçağını bulur, bıçağı kutsal suyla yıkayıp almış ilaçla sıvazlayarak Kozın Erkeş'in yüreğine tutar ve onu diriltir (Dilek 2002: 297-298).

Karatı Kağan, Közüyke'yi zehirlemek ister. Közüyke ise ağaçkakanın yardımıyla sarı ve kara zehirle hazırlanmış etleri kağan ve diğerlerinin yemelerini sağlar. Onlar yaptıkları hileye kendileri düşünce Közüyke yeraltının kutsal suyuyla onları iyileştirir (Dilek 2002: 354-355). Bayım, yaralanan Közüyke'yi iyileştirmek için ilaç yapar ve getirir, onun öldüğünü görünce kendisi de intihar eder (Dilek 2002: 361).

Bora-Şeeley ağabeyi Boktu-Kiriş'i otacının üç çeşit kutsal suyuyla diriltemez, onun ancak göğün üstündeki üç altın prenses tarafından diriltilebileceğini öğrenir ve onları almaya gider (Ergun-Aça 2004: 347-349).

Han-Sayın Ulaatı hizmetçiler tarafından esrikleştirilince Boktu-Kiriş'in şekline giren kız kardeşi Bora-Şeeley rüzgarı ters estirerek, yadasıyla yağmur yağdırarak ve kulağına kapatılan kara çaydanlığın kapağını okuyla düşürerek onu ayıltır (Ergun-Aça 2004: 363-364, 369-371).

Üç prenses altın, küren ve kızıl ipek şal ile Boktu-Kiriş'i diriltirler (Ergun-Aça 2004: 412-413).

Kaıgıvay-Mergen, Avıkay Sarala'yı ve Kaıgay-Kara'yı (at) şifalı, büyülü otlarla iyileştirir (Ergun-Aça 2004: 493). Kaıgıvay-Mergen'in cesedi ise kutsal su ile yıkanıp, ağzından burnundan nefes verilerek diriltir, dişi yerine takıldığında konuşmaya, parmağı takıldığında yürümeye başlar (Ergun-Aça 2004: 507-508).

Demir MÖge canları Han Hülük tarafından öldürülünce hastalanır ve iyileştirilmesi için Baştañ Kuu ile Çöptüg Kuu kamin çağrılmasını ister (Ergun-Aça 2005: 170).

Ağaçtan doğan oğlan, atın sırtına baktığında küçük yarası iyileşir, büyüğünün izi kalır; at kendine baktığında ise iyileşip semirir (Ergun-Aça 2005: 229). Ağaçtan doğan oğlan, bir atın tayga-dağ gibi büyük şeyi emdiğini görünce kendisi de emer ve güçlenir (Ergun-Aça 2005: 232-233).

Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara MÖke destanında Narın Dangına kocası Çeçen Kara'nın ülkesine gelince kayınpederi ile kayınvalidesini afsunla gençleştirir. At Arzılañ Kara ise Narın Dangına'ya düş göndererek Çeçen Kara'nın Dağ MÖge'ye yenildiğini haber verir. Narın Dangına sihir ve büyü ile üç yaşındaki boğanın gücünü kocasına verir ve Dağ MÖge'nin gücünü azaltır (Ergun-Aça 2005: 318-324).

Çaş Köök (ağabeyi Çaş Salgın'ın yerine geçer) yetmiş dilli kopuzunu öyle çalar ki çatlayıp kuruyan ağaçlardan dallar çıkar, gök çayır bitmeyen yerde gök çayır büyür, hayvanlar bu sese gelir ve yine bu nedenle Aba Kulak ile Eres Tayçı şuurlarını yitirirler (Ergun 2006: 183-184).

Ak Öleñ (at) gökten düşen demirle yaralanınca Kır Öleñ (at) onu iyileştirmek için ölmezlik otu aramaya gider ve bu otları Ak Öleñ'i diriltir (Ergun 2006: 215).

Üç yaratıcı 'ak kır at'ın isteği üzerine 'ak kızıl at'ı diriltir, 'ak kır at'a da güç verirler (Ergun 2006: 281-282).

Altın Tayçı dokuz sene önce öldürdüğü adamı altın ve ipek bir bezi sallayarak diriltir (Ergun 2006: 306).

Kan Kapçıkay destanında Temdü Bökö, Kan Kapçıkay'a öleni diriltir, sönen ateşi alevlendiren bir hediye (örtü), Buurlı Kağan ise birini tutmaya ve öldürmeye yarayan kara yılanın bir kement verir (Dilek 2007a: 266-268). Kahraman da bu örtü ve üç ölüyü diriltir altın yüzükle bağışlanmış çocuğu diriltir; kement yardımıyla da yedi kızıl kırsığı yakalayıp sütlerini bağışlanmış çocuğa yedi gün içirerek ve onu pınarın suyunda yedi gün yıkayarak eskisinden daha iyi bir hale getirir (Dilek 2007a: 304-307).

Ülgen ve Bırkan Biyler tarafından Kan Altın'a üç ölüyü diriltir altın kaval ile hayvanı-kuşu diriltir gümüş kaval verilir. Kan Altın bunları çalınca kuru ağaçtan kök çıkar, üç ölüler dirilir, sönmüş ateşler yanar, taşın başında çiçek açar, meyvesiz ağaçtan meyve çıkar. (Dilek 2007a: 346-347).

Kara Tacı, Köğüdey Kökşin'i ayı ve güneşi indirerek diriltir (Dilek 2007a: 445).

Kutsal dağda yaşayan iki ihtiyar Kan Mergen'in verdiği ipek ve çamurla Erkin-Koo'yu diriltirler (Dilek 2007b: 198-199).

Kaldan-Kaan'ın kızı (Ayana) hastalanınca sayısız kamlar gece gündüz ayın düzenlerler, çokça hayvan kesilir, tefin sesi geceler boyu Altay'da yankılanır, fakat kız ölür. Kaldan-Kaan yedi kamdan Erlik'i getirmelerini ister, Erlik yüzüne çıkıp bu isteği öğrenince öfkelenip Kaldan-Kaan'ı da beraberinde götürür (Dilek 2007b: 364-366).

Altın-Koo ölmek üzereyken Üç-Kurbustan'ın adını anar, gökten gelen altın ve sert ilacı atıyla (Ak-Sur) birlikte yer ve ikisi de eskisinden on kat daha iyi olurlar (Dilek 2007b: 390).

Altın-Kıldıga'nın örtüsünü alan Kan-Toodıy, örtü ve ardıçla onu diriltir (Dilek 2007b: 431-432).

Tana-Herel, Daş-Hüren atı ilaç ve altın iple işlenmiş örtüyle diriltir (Arıkoğlu-Borbaanay 2007: 249).

Toolay-Çeçen, Ton-Aralçın'a ölenleri diriltmek için ak ve kırmızı iki örtü verir, o da adamlarını ve atlarını bunlarla diriltir (Arıkoğlu-Borbaanay 2007: 345-347)

b. Hayvan, bitki ve maden kaynaklı ilaçlar

Hulatay ak ve yeşil otların ucundan ilaç hazırlayarak Çibetey Hanı diriltir. (Altın Arıç 1997: 117-119). Alp Han Kız, Altın Arıç'ın ölmesine üzülürken beyaz bastonlu yaşlı bir adam onun üzüntüsünü hafifletmek için Altın Arıç'ın topuk kemiğinden Taptaan Mergen'i, Ak Boz atın toynağından ise Ak Oy atı yaratır (Altın Arıç 1997: 299-301).

Ay-Huuçin destanında yaralananlar veya ölenler birçok defa em-tom ile iyileştirilir veya diriltir (Ay-Huuçin 1997: 136/246/258/282-284/358). Ay Huuçin, ölen oğlu Kün Töni Hanı emleyemeyen Kün Han adına Ak zirvede bulunan, ölen vücudu diriltiren üç demet ak otu aramak için yola çıkan Han Kiret kuşlarını kurtarmaya gider (166-168); Han Mirgen Han boz atı emler (246); Han Mirgen kızını ve oğlunu ilaçla emledikten sonra onları baldırına sokarak yeniden emler (258); Kilin Arıç, Altın İrgek'i diriltir (358).

Kız kişi, kır atı em-ilaçla iyileştirir; Han Mirgen'i de emler ama diriltmeyi başaramaz (Macit 1999: 30-31).

Kara Moos'un ülkesinde bulunan üç demet ak ot, öleni diriltecek emdir. Altın Arıç, Ay Mirgen'in getirdiği bu üç demet ota önce Altın Taycı'yı, sonra Alp Hırçotay'ı ve Altın Teek'i diriltir (Demir 2001: 53, 57-58).

Çoban Malçı Mergen'in ayakları Aybıcı Bay tarafından kırılır. Malçı Mergen, ayakları kırık sıçanın yeşil ottan yedikten sonra eski halinden altı kat daha iyi olduğunu görünce, o da aynı ottan yiyerek iyileşir (Dilek 2002: 230-231).

Lama'nın verdiği ilaçla Alday Buuçı ve karısının çocukları olur (Ergun-Aça 2004: 212-123). Aynı destanda Han-Buuday Han-Şilgi'yi (at) yakalamak

isterken yaralanır. Atın tavsiyesi üzerine torbada bulunan ve otlardan yapılmış emle kendisini tedavi eder (Ergun-Aça 2004: 221). Albıs ve Şulbıslar tarafından zehirlenen Han Buuday, yer-suyun ot ve çöpünden toplanan şeyler başında yakıldıktan sonra iyileşir (Ergun-Aça 2004: 232). Han-Buuday yolculuğu esnasında üç kardeşi öldürür, fakat o ve atı bu kardeşlerinin annesinin kendi sütünden yaptığı yiyeceklerle gençleşirler. Han-Buuday kadının bu iyiliğine karşılık ona oğullarını dirilteceğine dair söz verir ve dermanlı, şifalı otlarla onları iyileştirir (Ergun-Aça 2004: 240-241, 267-268). Han-Buuday, Uzun-Sarıg kağanın adamını önce yaralar, sonra kağanın isteği üzerine onu şifalı otlarla emler (Ergun-Aça 2004: 244). Yine Alday Buucu destanında yaralananların şifalı ısırgan otuyla iyileştirilmeleri söz konusudur (Ergun-Aça 2004: 280-282).

Bora-Şeeley güreş esnasında iki göğsü görünmesin diye at Bora-Şokar'ın verdiği şifalı otla onları yok eder (Ergun-Aça 2004: 289). Yaralanan Bora-Şeeley'i kocakarı ot-çimenle, kazayağıyla besleyerek, ardiç, arça, ak pelinle yıkayarak iyileştirir (Ergun-Aça 2004: 305-307). Aynı destanda oğlan, vücudunun yarısı olmayan annesini iyileştirmek için kuzgundan gözü, tilkiden kolu, kurttan ayağı alır, annesinin eksik kısmını tamamlar ve bu hayvanları da bir daha ölmemiş insan yememeleri için efsunlar (Ergun-Aça 2004: 318-320). Boktu-Kiriş atı tutmak isterken yaralanınca atın tavsiyesi üzerine emlişifalı otla kendisini iyileştirir (Ergun-Aça 2004: 323). Boktu-Kiriş kardeşi Bora-Şeeley'i ardiç-arça ile temizler, baldırındaki arı (saf) kanıyla diriltir, kestiği baldırını da em-derman veren otla iyileştirir (Ergun-Aça 2004: 344). Boktu-Kiriş iblisin ciğerini-kanını, içini-karnını soğuk yerse üç kat güçleneceğini öğrenir (Ergun-Aça 2004: 398-399).

Añır-Çeçen ağabeyi Aldın-Çaagay için at yakalarken kolları ve baldırları erir, ağabeyi onu em-derman veren otla iyileştirir (Ergun-Aça 2004: 542).

Erelzey-Mergen hasta olan kayınvalidesine okunun tüyünün kırılıp içirilmesini söyler, kayınvalidesinin iki boynuzlu gök boğanın ciğeri ve yüreği ve Lovuñ-Haan'ın boynuzlu kaşka kara atının boynuzuyla emlendiğini öğrenince onları aramaya gider (Ergun-Aça 2004: 586-600).

Han Hülük, Demir Möge'nin canlarından birini taşıyan geyiğin karnından kutuyu çıkarınca geyik ona dua eder, o da geyiği şifalı otlarla emleyerek gönderir (Ergun-Aça 2005: 166). Han Hülük, Demir Möge'nin canını taşıyan üç kel arıyı yutunca hastalanır, atı Han Şilgi onu, ağzına kan işeyerek iyileştirir (Ergun-Aça 2005: 167). Say Kuu kadının doğurduğu çocuk ardiçlanır (Ergun-Aça 2005: 161-162). Han Hülük karısı Say Kuu'nun hilesiyle, hasta olduğunu zannettiği kardeşine derman aramak için üst alemdeki gölün gök boğasının ciğerini ve yüreğini, üst alemdeki üç taylık Sagan İngil'in sütünü, yerle göğün birleştiği yerin ötesinde yetmiş yıllık yerde yaşayan Sunduk La-

ma'nın emini (yine üç ilaç getirir: Aldın Şarlaaş'ın kanadı, bödene kuşun kanadı, alt alemdeki Ejen Haan'dan Sunduk Lama'nın erkek ve dişi kuzuları) aramaya gider. Gidişler esnasında Han Şilgi at, çiyli derman otu yiyerek semirir (Ergun-Aça 2005: 180-213).

Zehirlenen Han Hülük'ü kardeşleri Aldın Noyun ile Han Huva dokuz dalın arjaanı ve Sibiry'a ardıcı ile diriltmeye çalışırlar (Ergun-Aça 2005: 219). Han Hülük kardeşi Aldın Noyun'un efsunladığı yüzükle dirilir (Ergun-Aça 2005: 220).

Ağaçtan doğan oğlan (Arı-haan), tayın terkisindeki testide bulunan ebedi arjan'ı içince ve onunla yıkanınca güçlü, akıllı ve bilgili olur (Ergun-Aça 2005: 239). Arı Haan em-derman otunu yiyerek iyileşir (Ergun-Aça 2005: 270).

Narın Dangına dedeyi altın bileziğiyle ve üç çakıl mücevheri ile efsunladıktan sonra üç defa üstünden atlayarak diriltir (Ergun-Aça 2005: 308). Narın Dangına insan kanı içen Çeçen Kara'yı dokuz dağın arjaan'ı ile yıkayarak iyileştirir; Çeçen Kara da kendisini dokuz dağın/dokuz ırmağın arjaan'ı ile yıkayarak arlanır (Ergun-Aça 2005: 322, 326, 328, 331). Çeçen Kara, Hüler Möge'yi şifalı otlarla tedavi eder (Ergun-Aça 2005: 336).

Alaaday dede Çeleeday nineyi derman çalının otuyla iyileştirir, oğulları (Şöögön, Köögün) ile Çançın ise bu işi derman otuyla yaparlar (Ergun-Aça 2005: 362, 377, 389-390). Altın prenses kocası Köögün'ün yarasını altın kutudan çıkardığı altı delikli çuvaldızı üç defa efsunlayarak sağaltır (Ergun-Aça 2005: 397).

Yüce dokuz yaratıcı, ağzına yumurta koyarak ak kızıl atlı Altın Şappa'ya bahadır gücü verir (Ergun 2006: 283).

Alp Hara Han, Altın Göl'ün, kara doru atı ise Gümüş Göl'ün suyunu içerek güçlerini artırır (Huban Arığ 2006: 15-18). Yine bu destanın kadın kahramanı olan Huban Arığ gücünü kaybettiği zaman kanatlı kara doru at ile altın tüylü ak köpek, ağzına nefes üfleyerek onun güçlenmesini sağlarlar (Huban Arığ 2006: 121-122, 129, 215). Huban Arığ daha sonra Altın Göl'e girerek iyileşir (Huban Arığ 2006: 220). Huban Arığ ak otun başıyla emden üstün em, kök otun başıyla da iksirden iyi iksir yapar, altın tüylü ak köpekten ölen alp yiğidi diriltir (Huban Arığ 2006: 85, 232-235).

Kögüdey Mergen kayın ağacının özsuğunu içtiğinden güçlü-kuvvetlidir, aynı zamanda balina ve erkek ayının kaburgasını yiyerek güç kazanır (Bekki 2007: 375, 546-550). Destanda ölenleri diriltmek üzere altın bılat (levha) mevcuttur; Kögüdey Mergen babası Maaday Kara ile annesi Altın-Targa'yı üç ölüyü diriltten altın çakmak ile diriltmeye çalışırsa da bunda başarılı olmaz (Bekki 2007: 508, 555).

Büyük Moñus'un karısı sudaki ak köpüğü (şekil değiştiren Altın Şuru'yu) içerek yedi gün sonra bir erkek çocuk doğurur (Dilek 2007a: 329).

Kögüdey Kökşin, Celbegen'in yurdunu yağmalayıp kız kardeşi Boodoy Koo'yu öldürdüğünü görünce kardeşi ve ülkesini ormanın ardıcı ve kırım çalışısıyla temizler, kardeşi eskisinden on kat daha iyi olur (Dilek 2007a: 345-346).

Katan-Mergen ağabeyi Katan-Kökşin'i toprağın yetmiş çeşit ilacı ve altmış çeşit pınarın suyuyla diriltir (Dilek 2007b: 305-306).

Altın-Kıldığa'nın ay desenli örtüsünü alan Kan-Toodiy, onun canını yerini bulur ve örtü ile ardıc otunu kullanarak onu diriltir. Altın-Kıldığa da savaşta yaralanan Kan-Toodiy'ı 'ulu ilaç'la emler (Dilek 2007b: 431-432, 438). Kan-Toodiy gücüne güç, aklına akıl eklenmesi için yaratıcısından ayrı ister, yaratıcısı ona dokuz kâse ayrılan ilaç verir (Dilek 2007b: 439).

Alp Hartığa, Alp Han'ın çocuğunu öldürürken çocuk ona kanından çavdar başaklı otlar ile altın yapraklı servi ağacı büyüyeceğini, ruhunun da ağacın başındaki guguk kuşunda olacağını söyler. Guguk kuşunun sesini duyan Alp kişi (Altın Çüs) çocuğu diriltmek için çare aramaya çıkar. Çaas Han'ın karısı Çarıh Tana, Altın Çüs'e at başı kadar güzel guguk kuşunu iki eline almasını, atının kuyruğu ile kendi saçından üç kıl alarak guguk kuşunu bağlamasını, çocuğun kemiğinin içine sokmasını ve insan diriltten otu bulduktan sonra onu tedavi etmesini söyler. Altın Çüs de çocuğu bu şekilde diriltir ve ona Alp Möke adını verir (Arıkoğlu 2007: 71-77, 87, 117). Onlar Alp Han'ın yurdu-na geldiklerinde Altın Çüs, Alp Han'ın artık diriltilemeyeceğini, fakat Altın Arığ'ın ölecek zamanı henüz gelmediğinden dirileceğini söyler ve onu ilaçla hayata döndürür (Arıkoğlu 2007: 145).

Ak Çibek Arığ, yanlışlıkla öldürdüğü yaşlı hizmetçiyi ak ot başını ovalayıp merhem yaparak diriltir (Arıkoğlu 2007: 245).

Kara-Kögel dokuz katlı cam evdeki kemikleri, atı Arzılan-Kıskıl'ın kan sidiği ve kan dışkısıyla diriltmeye çalışır ama başaramaz. O, babası Möge Bayan-Talay'ı aynı yöntemle diriltmeye başarır (Arıkoğlu-Borbaanay 2007: 177-181).

Tuman-Kıskıl (Möge Sagaan-Toolay'ın atı) üç kadın onu kılıçla yaralayınca yağmur duası pıskırmasını pıskırarak, dağlı taşlı yere kar yağdırarak, fırtına kopararak yattığı yere yağmur yağdırır ve yeşertir. Eyer yastığının altındaki em otunu alıp yiyerek iyileşir ve yarışa devam eder (Arıkoğlu-Borbaanay 2007: 505-507).

c. Belirtilmemiş şekiller

Altın Çüs'ün nasıl diriltildiği Han Mirgen destanında belirtilmemiştir (Macit 1999: 129).

Tibet Han, Kara Tas'ı tedavi ederek iyileştirir, neyle tedavi ettiği belirtilmez (Demir 2001: 46).

Kan Tacı oğlu Ak-Caala'nın bacaklarını ve sırtını iyileştirir, fakat bunun yöntemi belirtilmez (Dilek 2007a: 60).

Sonuç

Halk hekimliği, mitolojik dönemlerden bu güne ulaşmış, zengin ve sağlam bir geleneğe sahip bilim dallarından biridir. Mitolojik dönemde ilk ve eski şekle dönerek tedavi etmeyle başlayan süreç daha sonra akla, gözleme ve tecrübeye dayalı yaklaşımlarla zenginleşmiştir. Bu yöntemlerle iyileştirme Dede Korkut, Ural Batır, Manas ve Köroğlu gibi Türk destanlarında da söz konusudur.

'Arkaik destan' ismiyle nitelendirilen ve destancılık geleneği bakımından birbirine benzer olan Sibiry'a Türklerine ait destanlarda ülkesi için hayatını ortaya koyan kahramanlar ile diğer müsbet tiplerin (at, akraba vd.) öldürülme, yaralanmaları ve güçsüzleşmeleri sonrasında uygulanan dinî-sihri, bitki, hayvan ve maden kaynaklı tedavi yöntemlerin çok zengin olduğu görülmüştür.

Altay, Tuva, Hakas ve Şor Türklerine ait destanlarda, ölme-hastalanma ve iyileştirme-diriltme konularında tespit edilen motiflere çoğunlukla Türk kültüründe de rastlanmıştır. Ayrıca bu destanlarda dinî-sihri, maden, bitki ve hayvan kaynaklı tedavilerin iç içe olduğu anlaşılmıştır. Bu tedavilerden dinî-sihri nitelik taşıyanlar Gök Tanrı inancının özelliklerini yansıtmaktadırlar. İlaçlar için kullanılan bitki, hayvan ve madenler de yine eski Türklerce kutsal kabul edilen ürünlerden oluşmaktadır. Bunlar bölgedeki destanlarının Türk kültürüyle yakın ilişkisini göstermektedir.

Tedavilerin şekli dışında bunları uygulayanlar da destanlarda önemlidir. Altay, Hakas, Şor ve Tuva destanlarında sağaltmaların, destan kahramanı, ailesi veya akrabalarından bazı kişiler, kahramanın atı, tanrılar, kamlar ve gökyüzünden getirilen prensesler ile Budist etki nedeniyle lamalar tarafından gerçekleştirildiği; sıradan kişilere sihri gücün olağanüstü varlıklar tarafından verildiği tespit edilmiştir.

Diriltilen veya iyileştirilenler çoğunlukla müspet tiplerdir. Destanlarda hastalık veya ölüm kavramları açısından müspet ve menfi tip çatışmasının konu edildiği ve toplumun, hayvanların, tanrı ve ruhların ilk gruptakiler için çaba gösterdikleri söylenebilir. Fakat bu destanlarda ölüm, Gök tanrı tarafından istenmişse hiçbir tedavinin işe yaramayacağı düşüncesi de hâkimdir.

Sibirya destanlarında bitki, hayvan ve maden kaynaklı ilaçlar çok olduğundan onların saklanması için derman torbaları kullanılır. Böyle bir eşyanın olması medeni hayatın tezahürü olarak kabul edilebilir.

Açıklamalar

- ¹ *Divanü Lûgat-it-Türk'te* (1999) hastalık (ig, kem), hasta (sükel, talganlıg, talgançil); hastalan-(argın-, igle-, kemle); iyileştir-, tedavi et- (emle-, karta-, katran-, em semle-, yinedh-, yinet-); ilaç (em, ot) ve doktor için (atasagun, emçi, otaçı) terimleri kullanılmıştır. Gabain'in (1988: 258-313) eserinde ise "Ağrıg; arwış; âm, im, yâm, âmçi, âmjü, âmçin, âmğân-, emğân-; bügü, bögü; ig, yig; iglig, igsiz, igsâz; kam; körüm, körümçi; ot, otaçı, otaçlık; parpı..." terimleri bulunmaktadır.
- ² Motifler, destanların yayım yılları dikkate alınarak sıralanmıştır.
- ³ Demir Möge dokuz canından bahsetmesine rağmen destanda on canının olduğu görülmektedir.
- ⁴ Bu maddede sağaltım ve diriltme esnasında etkili olan insan, hayvan ve olağanüstü varlıkların isimleri zikredildiğinden bunlar hakkında ayrı bir alt başlık konulmamıştır.

Kaynaklar

- Acıpayamlı, Orhan (1969). "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri". *Ankara Üniv., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* XXVI (1-2): 1-21.
- Aça, Mehmet (1998). *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- (2000). "'Köne Epos' (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki 'Âşıklara Mahsus Evlilik' Konusunun Kaynaklarından 'Alplara Mahsus Evlilik'". *Milli Folklor* 6 (47): 11-21.
- Altay Baatırlar-VII* (1972). Haz. S. Surazakova vd. Gorno-Altaysk: Altayskogo knijogo izdatelstva.
- Altay Baatırlar-X* (1980). Haz. S. Surazakova vd. Gorno-Altaysk: Altayskogo knijogo izdatelstva.
- Altayskiy Folklor i Literature* (1982). Haz. A. İ. Aliyeva vd. Gorno-Altaysk: Yy.
- Altın Arıg* (1997). Haz. Fatma Özkan. Ankara: Bilig Yay.
- Anohin, A.V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Çev. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova. Konya: Kömen Yay.
- Arıkoğlu, Ekrem (2007). *Hakas Destanları 1*. Ankara: TDK Yay.
- Arıkoğlu, Ekrem- Buyan Borbaanay (2007). *Tuva Destanları*. Ankara: TDK Yay.
- Atnur, Gülhan (1996). *Ural Batır Destanı Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- (2002). Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Motif Çalışması. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Bekki, Salahaddin (2004). "Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhı Motifi". *Milli Folklor* 16 (62): 53-66.

- (2007). *Maaday Kara Destanı*. Elazığ: Manas Yay.
- (2009). *Uzak Türk İllerinde Destanlaşan Evlilikler*. Ankara: Öncü Kitap.
- Çoruhlu, Yaşar (2000). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Demir, Ercan (2001). *Hakas Kahramanlık Destanlarından Altın Taycı (İnceleme-Metin-Aktarma)*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Dilek, İbrahim (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: TDK Yay.
- (2007a). *Altay Destanları 2*. Ankara: TDK Yay.
- (2007b). *Altay Destanları 3*. Ankara: TDK Yay.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan. İstanbul: İmge Kitabevi.
- (2003a). *Dinler Tarihine Giriş*. Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- (2003b). *Demirciler ve Simyacılar*. Çev. Mehmet Emin Özcan. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Ergin, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TDK Yay.
- Ergun, Metin ve Mehmet Aça (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları*. C.1. Ankara: Akçağ Yay.
- (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları*. C. 2. Ankara: Akçağ Yay.
- Ergun, Metin (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yay.
- Esin, Emel (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yay.
- Göroğlu, *Türkmen Gahrmançılık Eposu* (1990). Haz. B. Memmet yazov vd. Aşgabat: Türkmenistan Neşriyatı.
- Hakaskiy Geroyçeskiy Epos "Ay-Huuçin"* (1997). Haz. V. E. Maynogaşeva. Novosibirsk: Sibirskoe Predpriyatie Ran.
- Huban Arıç-Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı* (2006). Aktaran: Timur B. Devletov. Ankara: Türksoy Yay.
- İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yay.
- (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. C. 2. Ankara: TTK Yay.
- Kaşgarlı Mahmut (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)*. Çev. Besim Atalay. C. IV. Ankara: TDK Yay.
- Leach, Maria (1950). *Standart Dictionary of Folklore Myhtology and Legends*. London, Funk and Wagnalls Co.
- Macit, Ümmügülsüm (1999). *Hakas Kahramanlık Destanlarından Han Mirgen (İnceleme-Metin-Aktarma)*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Norbeck, Edward (1961). *Religion in Primitive Society*. Newyork: Harper&Row Publishers.

- Roux, Jean Paul (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yay.
- (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yay.
- (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Seyidoğlu, Bilge (2002). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Yıldız, Naciye (1995). *Manas Destanı*. Ankara: TDK Yay.

The Applications of Folk Medicine in Some of the Epics of Turkic Tribes in Siberia

Gülhan Atnur*

Abstract: Folk medicine, which constitutes the origins of the sciences of medicine and pharmacy, is made up of applications based on religion, magic, reason, and experience. It is possible to come across some related elements in Turkic epics.

This study first gives information about the concepts of death, disease and treatment in folk medicine and touches upon examples for these in Turkic epics. Afterwards, it identifies motifs related to folk medicine in 23 epics by the Altai Turks, 8 by the Khakas, 15 by the Shorian and 16 by the Tuva, all of whom live in Siberia and share a mutual epic tradition. The study shows the relationship between these motifs and Turkish culture.

Key Words: Folk medicine, epic, Siberian Turks, shaman, magic, treatment.

* Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature / ERZURUM
gulhanatnur@yahoo.com

Элементы народной медицины в эпосе некоторых тюркских племен Сибири

Гюльхан Атнур*

Аннотация: Народная медицина, являющаяся основой современной медицины и фармации, состоит из элементов, опирающихся на религию, магию, ум и опыт. Такие элементы встречаются в тюркском эпосе.

В этой статье, в первую очередь, рассмотрены концепции смерти, болезни и лечения в народной медицине, а также даны примеры из тюркского эпоса. Позже, определены мотивы 23 алтайских, 8 хакасских, 15 шорских и 16 тувинских дастанов, объединенных общей эпической традицией и связанных с народной медициной, а также показаны их взаимосвязи с тюркской культурой.

Ключевые слова: народная медицина, эпос, тюрки Сибири, шаман, магия, лечение.

* Доц. док., Университет Атагюрка, факультет литературы, кафедра турецкого языка и литературы / Эрзрум
gulhanatnur@yahoo.com